

KUMU -19
77

KUML 19 78

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1979

OMSLAG:

Fantasi over ansigtskar fra tragtbægerkulturen.

*Redaktion: Poul Kjærum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet, Viborg a-s*

*Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.*

Copyright 1979 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-01-96171-3

INDHOLD/CONTENTS

<i>Søren H. Andersen</i> : Aggersund. En Ertebølleboplads ved Limfjorden	7
Aggersund. An Ertebølle settlement on the Limfjord	50
<i>Ulrik Møhl</i> : Aggersund-bopladsen zoologisk belyst. Svanejagt som årsag til bosættelse?	57
Zoological analysis of the Aggersund settlement: a special-purpose camp for hunting swans?	72
<i>Søren H. Andersen</i> : Flade, skælhuggede skiver af Brovst-type	77
The scale-worked flakes, a newly-discovered artifact type from the early Ertebølle culture of western Denmark	96
<i>Klaus Ebbesen</i> : Stenalderlerkar med ansigt	99
Stone Age face pots	112
<i>Anne Birgitte Gebauer</i> : Mellemneolitisk tragtbægerkultur i Sydvestjylland. En analyse af keramikken	117
The Middle Neolithic Funnel Beaker Culture in south-west Jutland. An analysis of the pottery	150
<i>Peter Rowley-Conwy</i> : Forkullet korn fra Lindebjerg. En boplads fra ældre bronzealder	159
The carbonized grain from Lindebjerg	167
<i>Dafydd Kidd</i> : En guldgubbe fra Bornholm	173
An anthropomorphic gold figure from Bornholm	176
<i>Søren Nancke-Krogh</i> : Ribehesten og dens slægtinge	179
The Ribe horse and its relatives	189
<i>Jan Kock</i> : Brovold. En befæstet bebyggelse fra tidlig middelalder	193
Brovold – a fortified settlement from the early Middle Ages	219
<i>Else Roesdahl</i> : Bagergadefundet i Svendborg. Affald fra et middelalderligt pottemagerværksted	223
The Bagergade find in Svendborg. Wasters from a medieval pottery kiln	238
<i>Ingrid Nielsen</i> : En middelalderlig seglstanpe fra Tvilum	241
A medieval seal matrix from Tvilum	243
<i>Niels Abrahamsen</i> : Magnetisk datering af ovnanlæg fra Rye Sønderskov	245
Paleomagnetic dating of a kiln from Rye Sønderskov	249

EN MIDDELALDERLIG SEGLSTAMPE FRA TVILUM

Af Ingrid Nielsen

En middelalderlig seglstampe af bly blev efteråret 1976 forevist ved Lærestolen for Middelalder-arkæologi ved Aarhus Universitet af fru Grethe Trærup. Den var fundet en halv snes år tidligere på kirkegården ved Tvilum kirke (Gjern herred, Skanderborg amt) af gårdejer Rasmus Sørensen, Mosegården, Thorup. Efter aftale blev stampen afgivet til Nationalmuseet som danefæ.

Tvilum kirke hørte oprindeligt til et augustinermunkekloster, som var oprettet o. 1250 (1), og som blev nedlagt ved reformationen (2). Der er kun få andre genstandsfund fra klosteret, og den foreliggende seglstampe er den eneste af sin art.

Seglstampen er støbt af bly. Den består af en 0,4 cm tyk cirkulær plade med diameter 2,6 cm med et håndtag på bagsiden. Håndtaget, der nu er deformt, har været en næsten halvcirkulær plade med diameter 1,6 cm og et hul til ophængning. I forhold til stempelfladens udstyr er håndtaget lodretstillet med et v-formet hak foroven, fig. 2.

Mærket på stempelfladen er et bomærke. Omskriften står med gotiske minuskler mellem to koncentriske cirkler, fig. 1. I aftryk står der: +si+dnō +nicolaotoui', d.v.s. sigillum domino Nicolao Toui', som kan oversættes til: Segl (tilhørende) herr Niels Toui'. Læsningen af herr Niels' efternavn er vanskelig, idet de tre sidste stave kan læses som »ni«. Eventuelt kan den efterfølgende prik høre sammen med den sidste stav, som så bliver et »r«, så læsningen bliver tilnavnet »Tour«. Den kan muligvis også være en omend ufuldstændig forkortelse. Hvis man vil opfatte efternavnet som et patronymikon, ville det være nødvendigt med en forkortelse, fordi den latinske genitiv af navnet Tovi er Tova (3).

Omskriften er på flere måder usædvanlig. Seglomskrifter fra middelalderen indledes normalt enten med forkortelsen »s'« eller med et mere udskrevet »sigillum«. Den her anvendte forkortelse, »si«, ses i nogle tilfælde, mest i anden halvdel af 1400-årene, men formen er langt fra almindelig (4). Hertil kommer, at ejerens navn står i (possesiv) dativ. Den naturlige kasus er genitiv, som er almindeligst i de latinske omskrifter, hvor dog også nominativ forekommer. Dativ derimod kendes ellers ikke fra den middelalderlige danske seglbestand (5). Der kan ikke være tale om en fejl, da både titel og døbenavn står i samme kasus.

Fig. 1: Seglstampe fra Tvilum. Stempelflade. Diameter 2,6 cm. Foto: P. Dehlholm.

Seal matrix from Tvilum. Face. Diameter 2.6 cm.

Fig. 2: Seglstampens bagside med håndtag og v-formet hak. Foto: P. Dehlholm.

Back of the seal matrix with handle and V-shaped notch.

Fundomstændighederne giver ingen datering af seglstampen. Findestedet, en kirkegård, kan tyde på, at seglstampen stammer fra en grav, og dette indtryk støttes af det deforme håndtag, som kan være en beskadigelse, der er tilføjet stampen med forsæt. Middelalderlige dokumenter fik retsmyndighed ved besegling, og for at undgå misbrug kunne man ved en persons død give ham hans seglstampe med i graven, eventuelt efter en mere eller mindre grundig makulering.

En anden mulighed for datering kunne være gennem en identifikation af ejeren. Omskriften placerer ham socialt, idet titelen »dominus« må betyde, at han har været præst. Også adelige af ridderstand kunne betegne sig med denne titel, men dels bruger de kun sjældent at anføre et »dominus« i deres segl, dels ville mærket for en adelig have været et våbenmærke, d.v.s. et skjold med heraldisk indhold. Herr Niels har da formentlig været munk i Tvilum kloster, hvor han som alle augustinermunke har været fuldt uddannet og viet præst. Tvilum klostres arkiv er gået tabt, tilbage er kun en registratur fra 1588 (6). Tabet af arkivet betyder, at kun få brødre kendes ved navn. Navnet Niels er så almindeligt, at man ikke kan

identificere nogen sikkert på det alene, og blandt de få navne, der kendes, er der ingen, der har en kombination af Niels og et tilnavn, der ligner navnet på seglstampen.

I forsøget på at placere stampen tidsmæssigt kan man endelig også sammenligne med andre stamper, hvoraf der f.eks. på Nationalmuseet er ca. 150, eller med aftryk, segl, som er bevaret i tusindtal under de middelalderlige dokumenter. Seglene har den fordel, at dokumenterne som regel indeholder en dato. Seglmærket på stampen fra Tvillum giver ikke i sig selv nogen datering, da det som bomærke er forholdsvis ukarakteristisk. Derimod kan man bruge bogstaverne i omskriften, selv om de kun kan give en datering med en meget bred margin. Gotiske minuskler kom i brug i segl i slutningen af 1300-årene og blev i 1400-årene så at sige enerådende. I løbet af 1500-årene forsvinder de egentlige omskrifter og erstattes med initialer eller med fuldt udskrevne navne. Dette hænger bl.a. sammen med, at papir blev et mere udbredt skrivemateriale, men det egnede sig dårligt til de store, tunge hængende vokssegl. Formentlig derfor bliver seglene som hovedregel mindre, og aftrykkene bliver sat direkte på papiret med et lille stykke papir over voksen.

Set i de forskellige sammenhænge, der her er trukket op, hører Tvillum-stampen hjemme i 1400-årene. Forkortelsen i omskriften kan måske tyde på århundredets anden halvdel.

SUMMARY

A medieval seal matrix from Tvillum

A medieval seal matrix found in the churchyard of Tvillum (Gjern, Skanderborg) was presented at Moesgård and later surrendered to the National Museum as treasure trove. The matrix, which is cast in lead, consists of a circular disc (fig. 1) (diameter 2.6 cm, thickness 0.4 cm) with a now deformed handle on the back. (fig. 2). The seal face bears an owner's mark and the circumscription '+si+dnō+nicolaotoui'. The reading of the last four letters is uncertain. The matrix with this unusual inscription is dated on palaeographical evidence to the second half of the 15th century. It probably belonged to a monk at the monastery.

Ingrid Nielsen
Sydjysk Universitetscenter, Esbjerg

NOTER

- 1) Vilh. Lorenzen: *De danske Augustinerklostres Bygningshistorie* (1929), p 87.
- 2) Poul Rasmussen: Tvilum klostres jordegods (1536)-1586 og dets historie, *Østjysk Hjemstavn* 1957, p. 41.
- 3) Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby: *Danmarks gamle Personnavne I. Fornavne, andet Halvbind L-Ø* (1941-48)
- 4) I Henry Petersen: *Danske adelige Sigiller fra det XIII. og XIV. Aarhundrede* (1897) findes formen ikke; Den er brugt i ca. 1% af de 3500 segl, som er publiceret i A. Thiset: *Danske adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede* (1905); forholdet er det samme for 485 kannike- og præstesegl i Henry Petersen: *Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen* (1886).
- 5) Jeg har ikke fundet eksempler på brug af dativ ved en gennemgang af de i note 4 nævnte værker.
- 6) *De Ældste danske Archivregistraturer II* (1860), Brevene på Silkeborg, litr. N-O, pp 49-62.
- 7) Efter at denne artikel var skrevet, har Aarhus Stiftstidende 13/6 1978 bragt en omtale af signeten, hvor museumsinspektør Fritze Lindahl, Nationalmuseet, med forbehold læser tilnavnet i omskriften som toillum, hvor »um« må være en opløsning af den prik, der kan opfattes som forkortelse. De to stave i det, der af mig er læst som et »u« kan være i'er, men det afsluttende »l« er meget ulig det »l«, der er brugt i »nicolao«. Hun tolker navnet som »Tvilum« og kan herefter identificere herr Niels med en præst og senere provst i Tvilum fra 1460-erne. Formen »Toillum« kendes dog ikke fra andre eksempler i stednavnematerialet, se *Danmarks Stednavne* nr. 12, Stednavne i Århus og Skanderborg amter, udg. af Stednavneudvalget (1964), p. 120.